

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
6/1 (Haziran/June 2022), 122-147.

Mekke'de Hz. Muhammed'i Teselli Eden Kıssalar
(Hz. Musa Örneğinde Karşılaştırmalı Tahlil)
Stories That Consolidated Prophet Muhammad (Pbuh) in Mecca
(Comparative Analysis in the Example of Prophet Moses)

Mürsel Ethem

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversite İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Assist. Prof., Pamukkale University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Sciences, Denizli, Türkiye
E-posta: murselahiska@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2928-0638.

Yusuf Topyay

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü
Assist. Prof., Bayburt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Sciences, Bayburt, Türkiye
E-posta: ytopay@bayburt.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3025-5704

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 28 Mart/March 2022
Kabul Tarihi / Date Accepted: 07 Mayıs/May 2022
Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran/15 June 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Summer-June
DOI: 10.46595/jad.1094726

Cite as / Atıf: Ethem, Mürsel-Topyay, Yusuf. "Mekke'de Hz. Muhammed'i Teselli Eden Kıssalar (Hz. Musa Örneğinde Karşılaştırmalı Tahlil)", *Journal of Analytic Divinity* 6/1 (Haziran/June 2022), 122-147.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mürsel Ethem-Yusuf Topyay)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazar Katkıları / Author Contributions: Mürsel Ethem % 55, Yusuf Topyay % 45

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Yaklaşık dörtte biri kıssalardan oluşan Kur'an'ın pek çok amacı olmakla beraber ana hedeflerinden birisi de insanlığın tarihte yaşanmış olan olaylardan haberdar olup ibret almasını sağlamaktır. Allah, kıssalar aracılığıyla hem önceki topluluklardan haber vermekte hem de istenilen doğru yolun izlenmesi için öncekilerin hayat tecrübelerini insanlığın dikkatine sunmaktadır. Erbabınca malum olduğu üzere ayetler yaşayan bir topluma nüzul vasatı dikkate alınarak farklı sebepler üzerine farklı zamanlarda nazil olmuştur. Hz. Muhammed'in (sav) risâletinin ilk yıllarını geçirdiği Mekke dönemi Hz. Peygamber ve ashabının hem maddi hem de manevi desteğe ihtiyaç duyduğu zorluklarla karşılaştığı yıllardır. Nüzul vasatı dikkate alınarak nazil olan bu kıssalarla inananlara moral ve destek verilerek Cenâb-ı Hakkın sabredenlerin yanında olduğu hatırlatılmıştır. Biz bu çalışmamızda Kur'an'ı Kerim'de en fazla anlatılan kıssalardan olan Hz. Musa kıssasını özellikle Mekkî ayetleri dikkate alıp, Hz. Muhammed'e ve ashabına nasıl bir destek ve motivasyon sağladığını yaşanan olaylar ile kıyaslama yaparak ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hz. Musa, Hz. Muhammed, Mekke, Kıssa, Karşılaştırmalı Tahlil.

Abstract

The main goal of the Qur'an is to bring humanity from the darkness to the light of guidance. To achieve this goal the Qur'an has included many methods. Perhaps stories are one of the most important and effective methods of the Qur'an. One of the main goals of the stories in the Qur'an is to take humanity as a lesson. Through the stories, Allah informs about the previous communities and shares the life experiences of the previous ones in order to follow the desired right path. The stories are not presented randomly in the Qur'an. At the same time, it should be noted that the stories in question are parallel to the events experienced in the average of the descent. Thus, the stories that were voiced as a lesson from the past affected their first addressees more. Prophet Muhammad and his followers needed material and moral support. Therefore, believers were often consoled and given morale by Allah Almighty. In this study, we compared verses about Hz Moses in the Meccan suras with the events in the Prophet Muhammed period.

Keywords: Hz. Moses, Hz. Muhammad, Mecca, Story, Comparative Analysis.

Giriş

Hz. Muhammed'e risâlet görevi verildiğinde içinde yaşadığı toplum tevhit inancından yoksun kimselerden oluşmakta idi. O, tevhit inancından uzak, şirk bataklığında debelenen ve bu durumlarından da pek rahatsızlık duymayan bu insanlara tevhit dinini tebliğ etmiştir. Bu tebliğin ilk muhatapları olan müşrikler ve diğer din mensupları ise ona şiddetle karşı çıkmış ve böylece onun ilk muarızları olmuşlardır. Tabi bu salt bir karşı çıkışla kalmamış aynı zamanda Hz. Muhammed'e ve ona tabi olan kıymetli azınlığa yönelik sözlü ve fiili olmak üzere şiddetli bir tavra dönüşmüştür.

Hz. Muhammed'in risâletini Mekke ve Medine dönemi olmak üzere iki grupta değerlendirmemiz mümkündür. Medine döneminin Mekke dönemi tebliğ faaliyetlerinin zorlu şartlarına göre nispeten daha ferah olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bütün bu zorluklara rağmen Hz. Muhammed'in tebliğ görevini bihakkin yerine getirdiği ayetler ve tarihin şahitliği ile müsellemdir.

Bilindiği gibi Kur'an'ı Kerim'de hem peygamberlere hem de isim, mekân ve zaman kaydı düşmeksizin diğer bazı tarihi olaylara dair kıssalar yer almaktadır. Bu bağlamda Kur'an âyetlerinin % 27,65'i (1787 âyet), kıssalardan oluşmaktadır.¹ Bu kıssaların anlatılmasının asıl sebebi muhataplardan önceki tecrübelerden haberdar olup "kıssadan hisse" istifade etmelerinin istenmesidir.

Müfessir Şa'râvî (1911-1998) Hud sûresi 11/120. ayetin tefsirinde Kur'an'da kıssaların varlığının en güzel hikmet olduğuna dikkatleri çekmekte² ve Hz. Muhammed'in küfürle çok mücadele ettiğini, dolayısıyla aynı şekilde sık sık morale ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. Şa'râvî "Elbette Kur'an'ın kıssalara yer verilmesinden kasıt geçmiş peygamberlere ait bir tarih kitabı oluşturmak değil bilakis Hz. Muhammed için bir ibret, nasihat olması içindir"³ diyerek Kur'an'da kıssalara yer verilmesindeki önemli diğer bir hususa dikkat çekmektedir.

Cenâb-ı Hakk, Kur'an'da Hz. Muhammed'e sık sık kendinden önceki peygamberleri hatırlatmaktadır. Bu Peygamberlerden birisi de Hz. Musa'dır. Hz. Muhammed'den O'nun izlediği yolu izlemesi, gösterdiği sabrı ve sebatı göstermesi istenmektedir. Söz konusu kıssalarda Hz. Muhammed'e ve ona tabi olanlara her türlü kötülüğü reva gören müşrikler ve diğer din mensupları da aynı şekilde sık sık uyarılmaktadır. Bu uyarılarda ilahi vahye sağır kalmaları neticesinde akıbetlerinin tıpkı Hz. Musa'ya karşı gelenlerin akıbeti gibi acıklı olacağı hatırlatılmaktadır.⁴

¹ Osman Eyüpoğlu, "Günümüze Bakan Yönleriyle Peygamber Kıssaları", XI. Kur'an Sempozyumu -Kur'an ve Risâlet- (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 103-120; Mustafa Kara, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", İslâmî İlimler Dergisi 9 (9/1) (2014), 91-94.

² Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsirü'l-Şa'râvî* (Kahire: Darul-Ahbarul-Yevm, 1991), 6/10545.

³ Şa'râvî, *Tefsirü'l-Şa'râvî*, 6/10545.

⁴ el-A'râf 7/100-157; Yûnus 10/75-93; Hûd 11/96-100, 110-111; İbrahim 14/5-8; el-İsrâ 17/2-8, 101-104; Meryem 19/51-53; Tâhâ 20/1-104; el-Hac 22/39-48; el-Mü'minûn 23/45-49; el-Furkân 25/35-36; eş-Şu'arâ 26/10-104; el-

Mısırlı düşünür Seyyid Kutub (1906-1966) Hz. Musa'nın peygamberlik misyonu ile Hz. Muhammed'in peygamberlik misyonunu karşılaştırmıştır. O'na göre bu sûrede peygamberliğe inanmayanların sonları açıklanmakta, müşriklerin yüz çevirişleri ve yalanlamaları nedeniyle Hz. Peygamber'e karşılaştığı sıkıntılar dolayısı ile sabretmesi gerektiği telkin edilmektedir. Böylece Yüce Allah'ın, onun çağrısını ve bu çağrıya inananları, düşmanları güçlü, yeryüzünde iktidar sahibi zorbalara da olsalar, kendilerine işkence ve ceza da etseler yine onları koruduğu açıklanmaktadır.⁵

Ayrıca Allah (cc) Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Hz. Musa kıssasını anlatacağını Kasas, Zariyat ve Naziat sûrelerinde şöyle haber vermektedir:⁶ *"İman eden bir kavim için Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçek olarak anlatacağız."*⁷, *"Mûsâ kıssasında da ibret vardır. Hani biz onu açık bir delil ile Firavun'a göndermiştik."*⁸, *"(Ey Muhammed!) Mûsâ'nın haberi sana geldi mi?"*⁹. Yine Allah Teâlâ'nın İsra sûresi 2. ayette *"Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ve onu, "Benden başkasını vekil edinmeyin" diyerek, İsrailoğullarına bir rehber yaptık."*¹⁰ buyurarak Hz. Musa'ya kitap ve peygamberlik¹¹ verildiğini, Araf sûresi 103. ayette de *"Sonra onların ardından Mûsâ'yı, apaçık mucizelerimizle Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber olarak gönderdik de onları (mucizeleri) inkâr ettiler. Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu."* diyerek Hz. Musa'nın Firavun ve kavmine gönderildiğini haber vermektedir.

Hz. Musa'nın gönderiliş gayesini Rabbimiz İbrahim sûresi 5. ayette: *"Andolsun, Mûsâ'yı da, "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın (geçmiş milletleri cezalandırdığı) günlerini hatırlat" diye âyetlerimizle gönderdik. Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır."* buyurarak bizlere bildirmektedir

Hz. Mûsâ, Kur'an-ı Kerim'in otuz dört sûresinde 136 yerde zikredilmektedir ve Kur'an ile sahih hadislerde geçmiş peygamberler arasında kendisinden en çok söz edilen peygamberdir.¹² Hz. Musa ile alakalı anlatılara baktığımızda Bakara sûresi hariç geçtiği diğer sûrelerin Mekki sûreler olduğunu söyleyebiliriz.¹³

Bu çalışmada kıssaların farklı bir özelliğine dikkat çekmek istiyoruz. Kıssaların nüzülü esnasında, kıssada anlatılan olaya benzer/yakın olaylar yaşandığını ve kıssada

Kasas 28/1-51; es-Secde 32/23-25; es-Sâffât 37/114-122; el-Mü'min 40/21-37, 51-60; ez-Zuhruf 43/46-56; ed-Duhân 44/17-21; ez-Zâriyât 51/38-40; el-Kamer 54/41-42; el-Müzzemmil 73/15-16; en-Nâzi'ât 79/15-26; el-A'lâ 87/18-19; el-Fecr 89/10-14.

⁵ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü's-şurûk, 2003), 5/2587.

⁶ Not: Çalışmamız boyunca ayetlerin çevirisinde Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'an-ı Kerim Meali kullanılmıştır.

⁷ el-Kasas 28/3.

⁸ ez-Zâriyât 51/38.

⁹ en-Nâzi'ât 79/15.

¹⁰ Ayrıca bkz. Hüd 11/17; el-Mü'minûn 23/49, el-Furkân 25/35; el-Kasas 28/43, es-Secde 32/23; el-Mü'min 40/53; Hüd 11/96.

¹¹ el-A'râf 7/144; Hüd 11/96; el-Ahkâf 46/12.

¹² Ömer Faruk Harman, "Musa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/210.

¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: TDV Yayınları), 61.

verilen mesajla o gün yaşanan olay arasında bir benzerliğin bulunduğu tespitine çalışacağız.

Kur'an'ı Kerim'e baktığımızda Hz. Musa'nın, kavmi tarafından bozgunculuk, sihirbazlık, yalancılık, büyülenmiş olmak, atalarının dininden kendilerini döndürmeye çalışmak ve şayet bu iddiasından vazgeçmezse öldürülmek gibi itham ve tehditlerin hedefi olduğunu görmekteyiz. Hz. Musa'ya yönelik ithamların hemen hepsinin Hz. Muhammed'e de yapıldığı aşikârdır.

Şimdi Mekkî sûreleri dikkate alarak, Hz. Musa ve Hz. Muhammed arasında yukarıda dile getirdiğimiz iddiaları karşılaştırmalı bir tahlil yaparak örnek ayetler grubu üzerinde başlıklar halinde değerlendirmeye çalışacağız.

1. Sihirbazlık ve Büyülenmiş Olmakla İtham Edilmesi

Kur'an'ı Kerim'de özellikle Mekkî sûrelerde Hz. Muhammed'e yönelik sihirbazlık ve büyülenmiş olmak ithamında bulunulduğu zikredilmektedir.¹⁴ Örneğin Sad sûresi 38/4. ayetinde Hz. Muhammed sihirbazlıkla suçlanmıştır:

"Kâfirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşılar ve şöyle dediler: "Bu, yalancı bir sihirbazdır.""

Furkan sûresi 25/8. ayette İnkârcılar Hz. Peygamber için "büyülenmiş" ifadesini kullanmışlardır:

"Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya!" Zalimler, (inananlara): "Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz" dediler."

Sebe sûresi 34/43. ayette ise müşrikler Kur'an'ın bir büyü/sihir olduğunu söylemişlerdir:

"Âyetlerimiz apaçık bir şekilde onlara okunduğunda, "Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır" dediler. Bir de, "Bu (Kur'an), uydurulmuş bir yalandır" dediler. Yine hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, "Bu, ancak apaçık bir büyüdür" dediler."

Benzer iddialardan Hz. Musa'nın da kendini kurtaramadığını Kasas sûresinin şu ayetlerinde görmemiz mümkündür:

"Şöyle dedi: "Ey Mûsâ! Sihrin ile bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?"¹⁵

"Mûsâ, onlara delillerimizi apaçık olarak getirince onlar, "Bu, ancak uydurulmuş bir sihirdir. Biz geçmiş atalarımızın zamanında böyle bir şeyin varlığını duymadık" dediler."¹⁶

"Andolsun ki biz Mûsâ'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise; "Bu çok yalancı bir sihirbazdır" dediler."¹⁷

¹⁴ el-En'âm 6/7; Hûd 11/7; es-Sâffât 37/15; ez-Zuhruf 43/30; el-Ahkâf 46/7; el-Kamer 54/2; el-Müddessir 74/24.

¹⁵ Tâhâ 20/57.

¹⁶ el-Kasas 28/36.

¹⁷ el-Mü'min 40/23, 24.

Kasas sûresi Mekke'de Neml sûresinden sonra nazil olmuştur. Sûre muhtevâsından anlaşılmaktadır ki Mekke'nin en zorlu yıllarında nazil olmuştur. Mezkûr sûre Hz. Musa hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermekle beraber Karun hakkında da malumatlar içermektedir. Bununla beraber sûrede Allah'ın yardımının her zaman halis kullarından yana olacağı, O'na güvenen ve gereken teslimiyeti gösteren kimselerin hiçbir zaman yalnız bırakılmayacağı vurgulanmaktadır.¹⁸

Risâletten hemen sonra inkârcılar henüz zayıf olan Müslümanlara her türlü hakaret ve zulmü reva görmüşlerdir. Sabır ve tahammülleri tükenmek üzere olan Sahabe ise bu sıkıntılar karşısında durumu Hz. Muhammed'e aktarıyorlardı. Elbette ki bu zor anlarda dahi inananlar kendilerinden beklenen sabır ve sebatı göstermişler ve Allah'ın övgüsüne mazhar olmayı başarmışlardır. Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983) Hz. Musa hakkında inen ayetlerin gerekçesinde "(ayetlerin indiği dönemde) Müşrikler Müslümanlara çok ağır bir şekilde eziyet ediyorlardı. Sahabe bu durumu Hz. Muhammed'e şikâyet ettiler. Bunun üzerine inananların, Hz. Musa ve kavminin neler çektiğini bilmeleri ve ibret almaları için bu sûre nazil oldu."¹⁹ şeklinde özetleyebileceğimiz yorumlara yer vermektedir.

Allah bir taraftan müminlere sabır ve sebatı emrederken diğer taraftan da vahyine karşı gelenleri uyarmıştır. Mekki b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045) yorumlarında Hz. Muhammed'e karşı çıkan Kureyşlilerin akıbetinin tıpkı Hz. Musa'ya karşı çıkanların akıbeti gibi olacağını bildirerek tehdit edildiklerini görmenin mümkün olduğunu dile getirir. Bu uyarı ve tehdit aynı zamanda ilahi bir sevgi ve lütuf işaretidir. Nitekim Allah isteseydi karşı çıkanları hemen helak edebilirdi. Fakat O, sevgi ve şefkatinden dolayı Mekkeli müşriklere bir şans daha vermektedir.²⁰

Mekkeli müşrikler ve Ehl-i Kitap vahye karşı çıkmalarına farklı gerekçeler ileri sürmüşlerdir. İlahi tehdit karşısında da kendilerini avutmuşlardır. Fakat ayetler açık bir şekilde bu avuntuyu boşa çıkarmıştır. Kurtubî (ö. 671/1273) Kasas 28/3. ayeti yorumlarken kıssanın zikrediliş gerekçesini "bu ayetler Kureyşli müşriklere bir itirazdır. Nasıl ki Karun'un Hz. Musa ile akrabalığı onu başına gelenlerden koruyamamışsa aynı şekilde Kureyşlilerin de Hz. Muhammed ile olan akrabalığı bir fayda vermeyecektir."²¹ şeklinde özetlemekte ve iki peygamber arasında ilişki kurmaktadır. Böylece ileri sürdükleri gerekçe de insanların gözü önünde boşa çıkarılmıştır.

Bu ayetlere dair en ayrıntılı bilgi müfessir Bikâî'nin (ö. 885/1480) *Nazmü'd-dürrer isimli* tefsirinde yer almaktadır. Bikâî Kasas sûresindeki bilgilerin daha önce Mekke halkı tarafından bilinmediğini; dolayısıyla bu bilgilerin bir nevi Hz. Muhammed'in

¹⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Kasas Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/535.

¹⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2/508.

²⁰ Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidaye ila buluğ'i'n-nihaye* (B.A.E.: Câmîatü's-Şerikah, 2008), 8/5482.

²¹ Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/248.

nübüvvetinin ispatı hususunda delil olduğunu dile getirmektedir. Bikâî ilgili ayetle alakalı bu açıklamalarından sonra Ebû Ca'fer b. Zübeyr'den (ö. 708/1308) şunları aktarmaktadır: "Kasas sûresinden bir önceki sûre olan Naml sûresinin "Bana ancak, bu beldenin onu mukaddes kılan Rabbine kulluk yapmam emredildi..." ayeti ve devamı inanmayanları tehdit etmekte ve uyarmaktadır. Ayrıca ilgili ayetler Hz. Muhammed için Mekke'nin sahibi olacağına dair işaret ve müjdedir. Bununla beraber Allah, Hz. Muhammed'e tabi olanlara yardım edecektir, işin nihayetinde isyankâr Kureyşliler ise rezil rüsva olmaktan kurtulamayacaklardır." Daha sonra Bikâî bu iki büyük peygambere karşı ayaklananları "Mekkeli müşriklerin düşmanlığı ve başkaldırmaları Firavun ve ona tabi olanlarınkinden daha büyük değildir. Hz. Muhammed'e tabi olanların çaresizliği de Hz. Musa'ya tabi olanlarınkinden daha beter değildir" şeklindeki yorumlarıyla iki peygamberi ve halkını karşılaştırmaktadır. İlgili ayetler Mekke halkını kendilerinden önce yaşayanlardan ibret almaları için uyarmaktadır. Aksi halde akıbetleri kaçınılmaz olacaktır. Bikâî ayetlerin yorumunun sonunda iki peygamber arasında son bir karşılaştırmaya daha yer vermektedir. Allah Azîmüşşân Hz. Musa'nın korku içerisinde memleketinden kaçmak zorunda kaldığını bildirmektedir. Memleketinden ayrılmasına rağmen gittiği yerde Hz. Musa büyük bir saadet ve mutluluğa nail olmuştur. Hz. Musa'nın izlediği bu kaçış yöntemi Hz. Muhammed için de ders niteliğindedir. On üç yıllık tebliğden sonra Medine'ye hicret etmek zorunda kalan Hz. Muhammed tekrar Mekke'ye dönecek ve oranın efendisi olacaktır. İşte Musa hakkında yer alan kıssa buna açıkça delalet etmektedir.²²

Faslı müfessir İbn Acîbe (ö. 1224/1809) ise ilgili ayetin Hz. Muhammed'in çektiği sıkıntılara karşı teselli etmek için nazil olduğunu ifade etmektedir. Böylece müfessir, Allah'ın her zaman zayıfların yanında olduğunu, onları zafer ve imkân sahibi kıldığını dile getirerek her iki peygamber arasında ilişki kurmaktadır ve ortak noktaları vurgulamaktadır.²³

Muhammed İzzet Derveze (1888-1984) ayetle ilgili uzun açıklamalarından sonra Hz. Musa ve kavminin başından geçenlerin zikrediliş gerekçeleri üzerinde durmaktadır. Allah ayet-i kerimede insanlara zulmeden ve çaresiz bırakan Firavun'u eleştirmekte, mazlum halkı ise yardımıyla müjdelemektedir. Böylece Allah, Mekkeli zalim önderleri tehdit etmektedir. Çünkü Sünnetullah gereği aynı akıbeti uğramalarının kaçınılmaz olması aşikârdır. Ayet-i kerime aynı zamanda işkencelere maruz kalan Müslümanları da teselli etmektedir.²⁴

Benzer bir karşılaştırmanın Zuhruf sûresinde de yapıldığını görmekteyiz. Zuhruf sûresinin Mekke döneminin ikinci yarısında 63. sırada nazil olduğu tahmin edilmektedir.

²² Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübü'l-âyât ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 14/235, 236.

²³ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, 4/229.

²⁴ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 3/313.

Sürenin baş kısmında Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğu vurgulanır. Allah'ın kelamını inkâr edenlerin akıbetinin acıklı olacağı beyan edilir. Mekke halkı nazarında muteber sayılanlar servet, şan ve şöhrete sahip olanlardı. Peygamberlik Hz. Muhammed'e verilince şaşkınlık içerisinde kalmışlar ve Mekke veya Medine önderlerinden birisine bu görevin verilmesini daha doğru bulmuşlardır. Fakat ne var ki Allah katında bu ölçüt geçerli değildir.²⁵ Allah bu tür değerlendirmeleri eleştirmektedir. Bu eleştiriler arasında Hz. Musa'dan ve ona başkaldıran, halkına türlü türlü eziyetleri reva gören Firavun'dan örnekler sunmaktadır. Böylece iki peygamber arasında kıyaslama yapıldığını görmekteyiz. Bu karşılaştırma hem bu iki peygambere uyanlar hem de karşı gelenler için geçerlidir.

Taberî'nin (ö. 310/923) de belirttiği gibi bu ayetler Hz. Muhammed'i ve ona tabi olanları teselli etmek ve onların Hz. Musa'nın yaşadıklarından ibret almaları için inmiştir.²⁶ Ayrıca bazı müfessirler iki peygamberin ekonomik statülerini mukayese etmektedirler. Öyle ki tarih boyunca peygamberlere karşı çıkanların ileri sürdükleri gerekçelerden birisi de kendilerine gönderilen peygamberlerin makam ve otorite sahibi olmamalarıdır. Bu konuda da Hz. Musa ve Hz. Muhammed istisna değildir. Zira Hz. Musa zengin ve otorite sahibi birisi değildi hatta konuşmakta dahi zorlanmaktaydı. Böyle birisi nasıl olur da Mısır'ın tanrı kralı Firavun'a karşı çıkabilirdi? Benzer bir yaklaşımı Zuhruf 43/31. ayetinde de belirtildiği gibi, Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed'e verilen peygamberlik görevinin ona değil de zengin ve otorite sahibi birisine verilmesi gerektiğine dair sergilenen tavrı da görmek mümkündür.²⁷

Tunuslu müfessir İbn Âşûr (1879-1973) Hz. Musa'nın ve taşkınlık yapan kavminin önderleriyle Hz. Muhammed ve azgın Mekkeli müşrikler arasında bir benzerliğe işaret etmektedir. Buna göre Mekkeli müşrikler Hz. Musa'nın ve onunla alay eden inkârcıların akıbetine bakarak ders çıkarmalıdır.²⁸ Nitekim Zuhruf 43/45. ayetindeki "(Birak başkasını da,) senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor, Rahman'dan başka tanrılara tapılmasına hiç izin vermiş miyiz?" ifadeyle inkârcılar tehdit edilmektedir. İbn Âşûr, Zuhruf 43/46-56. ayetlerinde Hz. Musa'nın kıssasına yer verilmesinin gerekçesini de açıklarken iki peygamber ve kavimleri arasında ilişki kurmaktadır. Ayette geçen "لِلْآخِرِينَ / sonrakiler için" den kasıt Kureyş halkının inkârcı önderleridir. Zuhruf 43/46. ayette özellikle "وَمَلِيهِ / ileri gelenler" in zikredilmesinde de iki peygamber arasında ilişki bulunmaktadır.²⁹ Şöyle ki: Hz. Musa'nın kavminin önderleri gibi azgınlar Hz. Muhammed'in döneminde de -Ebû

²⁵ Bekir Topaloğlu, "Zuhruf Süresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/504-505.

²⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 20/545.

²⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 27/218. Ayrıca bkz: Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 8/6 vd.; Bikâi, *Nazmü'd-dürrer*, 17/440 vd; Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 6/90 vd.

²⁸ İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, 25/223.

²⁹ İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, 25/224.

Cehil ve onun gibiler- mevcuttur ve ilahi vahyin insanlara ulaşmasında her ikisi de hayatlarını harcamışlardır.

“(Mûsâ) mucizelerimizi kendilerine getirince, bir de bakmışsın, hemen onları alaya aldılar!” mealindeki ayette³⁰ Firavun ve ona tabi olanların ilahi vahye karşı takındıkları tutum tasvir edilmektedir. İbn Âşûr’a göre aynı tutumu Mekkeli müşrikler sergilemişlerdir. İbn Âşûr, Zuhruf 43/6, 7 ve 52. ayetlerinde yer alan ayrıntılara da dikkat çekmektedir. Nitekim ilgili ayetlerde sergilenen inkârcı ve yalancı kişilik portresi Ebû Cehil ve onun gibileri anımsatmaktadır. Burada önemli olan diğer bir ayrıntı ise her iki ulu peygamberin de halkının arasından yetişmiş ve önderleri tarafından çok iyi tanınan kişiler olmalarıdır. İbn Âşûr, Zuhruf 43/46-56. ayetlerinin yorumunu, kıssanın zikredilmesinin iki ana gerekçesini belirtmekle tamamlamaktadır. Bunlardan ilki Allah katında hiçbir değeri olmayan dünya nimetlerine aldanarak gerçek nimetleri göz ardı etmektir. İkincisi ise Firavun’un ve askerlerinin güçlü olmasına rağmen yerle bir edilmeleridir. Demek ki güçlü olmak sadece maddiyata bağlı değildir.³¹

Netice itibarıyla Hz. Musa’nın da Hz. Muhammed’in de halk nazarında otorite birisi sayılmadığını görmekteyiz. Her ikisinin de ekonomik açıdan mal-mülke sahip olmadıklarını söylememiz mümkündür. Bundan dolayı peygamberliklerini ilan ettiklerinde her iki peygamber de aynı eleştiriye maruz kalmış ve halkı tarafından küçümsenmiştir. Çünkü onların nazarında geçer akçe olan, kıymet verilen şey mal zenginliğidir.

Hz. Musa döneminde olduğu gibi Hz. Muhammed döneminde de kıtlık yaşandığını görmekteyiz.³² Böylece Allah’ın ilahî buyruğa karşı çıkmalarından dolayı Allah Teâlâ’nın her iki kavmi de kıtlıkla sınamış olduğunu söyleyebiliriz. Her iki peygamberin döneminde de kıtlık süresince peygamberden dua etmelerini istediklerini görmekteyiz. Bununla beraber kıtlık geçince eski dinlerine ve adetlerine döndükleri bilinmektedir.

Eldeki verilerden anlaşıldığı kadarıyla iki peygamber arasındaki ortak noktalara ilk dikkat çeken Muhammed b. Cerîr et-Taberî’dir (ö. 310/923). Taberî sûrede Hz. Musa’dan söz edilmesinin ana gerekçesini “Hz. Musa’ya karşı gelenlerin akıbeti ne olmuşsa Hz. Muhammed’e karşı gelenlerin akıbeti de o olacaktır” şeklinde yorumlayarak iki peygamber arasında irtibat kurmuştur. Taberî bu yaklaşımıyla Kasas sûresinin ilk ayetlerinin nüzul döneminde Hz. Muhammed’in ve ashabının çektiği sıkıntıların Hz. Musa’nın döneminde de yaşandığını dile getirmektedir. Dolayısıyla Hz. Musa’yı ve kavmini bütün sıkıntı ve belalardan kurtaran Allah Hz. Muhammed’i ve ona tabi olanları da kurtarmaya elbette gücü yetecektir.³³ Bu yorumlardan açıkça anlaşılacağı üzere ilgili ayetler nazil olunca Hz.

³⁰ ez-Zuhruf 43/47.

³¹ İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, 25/224.

³² Ay, *Kur'an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak*, 280.

³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 28/150. Ayrıca bkz: İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, 20/64.

Muhammed ve O'na tabi olanların yüreklerine su serpilmektedir. Çekilen eza ve cefalar unutulmakta ve tekrardan Allah'a olan tevekkül güçlenmektedir.

Et-Tefsîrü'l-kebir'i neşreden Abdullah Mahmud eş-Şehhate, Hz. Musa ile Hz. Muhammed'in karşılaştıkları ortak zorluklar ve ithama maruz kaldıkları ortak sıkıntıları dile getirmektedir. Böylece o, iki peygamberi mukayese etmekte ve ilgili ayetlerin Hz. Muhammed'i teselli etmek için indiğini söylemektedir. Şehhate, iki peygamberin de gösterdikleri mucizelerin yalanlanışına dikkat çekmektedir. Çünkü inkârcılar her iki peygamberi de sihirle itham etmişlerdir. Bu çirkin itham karşısında Hz. Musa'nın sabrettiği ve akibetinin hayırlı olduğu zikredilmiştir. Bu ayetlerden hareketle şayet Hz. Muhammed de sabrederse aynı güzel sonun onu beklediğini ifade etmektedir.³⁴

Tefsirlerde görüldüğü üzere Kasas sûresi 28/1-51. ayetlerde anlatılan kıssa ile nüzul döneminde yaşananlar arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Böylece denilebilir ki Hz. Musa ve ona tabi olanların sıkıntıları Hz. Muhammed'in ve ona tabi olanların da başına gelmiştir. Çaresizlik içinde ne yapacaklarını şaşırmuş, kötülüklerin ne zaman son bulacağını ümitsizlik içinde bekleyen inananlar bu ayetlerle teselli bulmuş, içleri rahatlamıştır diyebiliriz. Ayetlerde Sünnetullah gereği Allah'ın yardımı her zaman halis kullarının yanında olduğu hatırlatılmış ve inananların üzerine düşenin ilahî emri, gereği gibi yerine getirmek olduğuna vurgu yapılmıştır. İlgili ayetlerde çaresizlikler içerisinde çocuğunu denize bırakmak zorunda kalan Hz. Musa'nın annesi Yokebed'in çektiği sıkıntılar Hz. Muhammed'e ve ashabına hatırlatılmakta ve o zor günlerde bile Allah'a tevekkül ettiği dile getirilmektedir. Benzer iman, sabır ve tevekkül Hz. Muhammed'in ashabından beklenilmektedir.

2. Yalancılıkla İtham Edilmesi

Kur'an'ı Kerim bize hemen bütün peygamberlerin kavimleri tarafından yalancılıkla suçlandıklarını bildirmektedir.³⁵ Bu suçlamaların hedefindeki isimlerden birisi de Muhammed'dir. Birçok ayette inkârcıların Hz. Muhammed'e karşı söylemlerinden birisinin Hz. Muhammed'i yalancılıkla itham etmeleri olduğunu görmekteyiz. Örneğin Şuara sûresi 26/5, 6. ve Kasas sûresi 40/70. ayetlerde bu durum açıkça zikredilmektedir:

"Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler. Onlar (Allah'ın âyetlerini) yalanladılar, fakat alay edegeldikleri şeylerin haberleri başlarına gelecek."

"Onlar, kitabı (Kur'an'ı) ve elçilerimize gönderdiklerimizi yalanlayanlardır. Onlar bilecekler."

Benzer şekilde muarızları tarafından yalancılıkla suçlanan peygamberlerden bir diğeri de Hz. Musa (a.s.)'dir. O'nun, Firavun ve destekçileri tarafından nasıl alaya alınıp yalancılıkla yaftalandığını Kur'an bizlere haber vermektedir:

³⁴ Şamela programından alınmıştır.

³⁵ eş-Şuarâ 26/105, 123, 141, 160; el-Mü'min 40/5, Âli İmrân 3/184; el-En'âm 6/34.

“Firavun dedi ki: “Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm(!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum.” Böylece Firavun'a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı.”³⁶

“İbrahim'in kavmi ile Lût'un kavmi ve Medyen halkı da (yalanlamışlardı). Mûsâ da yalanlandı ve nihayet o inkârcılara mühlet verdim, sonra da onları yakalayıverdim. Beni inkâr etmek nasılmış, (gördüler).”³⁷

Mekkî sûrelerden olan Şuarâ sûresi ve 47. sırada nazil olmuştur. Bu sûrenin ilk ayetlerinde Hz. Muhammed'in yalancılıkla suçlandığı ifade edildikten sonra ilerleyen ayetlerde diğer peygamberlerin de benzer tutumla karşılaştığı haber verilmiştir. Sûrenin ana konusunu Hz. Muhammed'in yalan söylemediği ve şair de olmadığı deliller eşliğinde ispatlanması oluşturmaktadır diyebiliriz. Bu sûrede Hz. Muhammed'in gerçek bir peygamber olduğuna dair öne sürülen deliller arasında Hz. Mûsâ, Hz. İbrahim, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Salih ve Hz. Şu'ayb peygamberlerin kıssaları dile getirilip Hz. Muhammed'in bunlardan farklı olmadığı belirtilmesi; aynı kaynaktan vahiy aldığı inananmayanlara hatırlatılması sayılabilir.³⁸

Mezkûr sûrede kıssası anlatılan Hz. Musa ile Hz. Muhammed'in risâleti arasında benzer bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Şöyle ki, ilgili ayetlerin indiği dönemlerde Hz. Muhammed, Hz. Musa'nın yaşadığı sıkıntıları yaşamaktaydı. Dolayısıyla bu ayetler Hz. Muhammed için bir örnek, bir tecrübe konumundaydı. Bu hususa ilk dikkat çekenlerden biri Müfessir ve kadî İbn Atıyye'dir (ö. 541/1147). Onun yorumuna göre bu ayetler (Şuarâ 26/10-19) temsilen Hz. Muhammed'i yalanlayan Kureyşli inkârcıları hedef almaktadır. Eğer Kureyş halkı aklını başına almaz ve Hz. Muhammed'e karşı gelmeye devam ederlerse akıbetleri Musa ve O'na tabi olanlara karşı gelenlerinki gibi olacaktır. Yani onların sonu hüsrân, perişân ve pişmanlıktan başka bir şey olmayacaktır.³⁹

Ebû Hayyân (ö. 745/1344) da ilgili ayetlerin Hz. Muhammed'i teselli etmek için nazil olduğunu belirterek İbn Atıyye'ye katılmaktadır.⁴⁰ Ayrıca Ebû Hayyân, iki peygamber durumunun arasında “Kureyşliler tıpkı Firavun'un kavmi gibi başka ilahlar edinmişlerdi. Hz. Musa'ya tabi olanlar ise Hz. Muhammed'in komşularıydı” gibi yorumlarıyla ortak noktalara dikkat çekmektedir.⁴¹

³⁶ el-Mü'min 40/36-37.

³⁷ el-Hacc 22/43-44; el-Kasas 28/38, el-Mü'min 40/24.

³⁸ Bekir Topaloğlu, “Şuarâ Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/221-222.

³⁹ İbn Atıyye el-Endelüsi, *Muharrerü'l-veciz*, 4/226. Ayrıca bkz: Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 4/225

⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 7/7. Ayrıca bkz: Senâullah Pânîpetî el-Mazharî, *Tefsîrü'l-Mazharî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2004), 7/62; İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd*, 4/127.

⁴¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 7/7.

Bikâî'nin (ö. 885/1480) yorumuna göre, sûrede anlatılan kıssada eza ve cefa çeken Hz. Muhammed için bir teselli vardır. Ayrıca Hz. Muhammed'in Hz. Musa ve Hz. İbrahim'le teselli edilmesi (hedefe ulaşmada) daha da tamamlayıcı ve önemli bir role sahiptir. Nitekim Hz. Muhammed ile Hz. Musa arasında bir yakınlık söz konusudur. Mesela ikisi de hicret etmiştir, kutsal topraklarda yaşamışlardır.⁴²

Tefsirlerde de görüldüğü üzere Şuarâ sûresi 26/10-104. ayetlerinde anlatılanlar ile Hz. Muhammed'in döneminde yaşananlar arasında sıkı bir ilişki vardır. Benzer görevle görevlendirilen son peygamber kendinden önceki Musa peygamber gibi ilahi vahyi insanlığa ulaştırmada sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Bu ayetler grubu inkârcıları uyarmakta, sonucun daha iyi anlaşılması için örnekler vermekte ve inananları teselli etmektedir. Belirtmek gerekir ki Firavun'un yönetimdeki konumu ve Hz. Musa'ya karşı sözleri ile son peygambere karşı müşrik Arapların yönetimdeki konumu ve sarf ettikleri sözler arasında yakın bir ilişki vardır. Nasıl ki Allah Firavun'un iktidarını alt üst etmişse aynı şekilde Hz. Muhammed'e karşı çıkanların iktidarlarını ve güçlerini bertaraf edecektir. İlgili ayetler bu müjdelerle Müslümanların içlerini rahatlatmakta inkârcılara ise korku salmaktadır.

Mümin sûresi Mekke'de 60. sırada nazil olmuştur ve Firavun ailesinden bir inanandan bahsettiğinden "Mü'min" şeklinde isimlendirilmiştir. Sûrenin temel konusu İslamiyet'in çağrısına samimiyetle bağlanmaktır. Sûrede davete uymayanların acılı sonu ile davete tabi olanların mutlu sonları tasvir edilmektedir.⁴³ Cenâb-ı Hakk insanların ibret alabilmeleri için bu sûrede Hz. Nuh ve Hz. Musa iki peygamberler ve kavimlerini örnek vermiştir. Hz. Musa ile alakalı ayetler dikkatlice incelendiğinde Hz. Muhammed'in döneminde de benzer sıkıntılarla karşılaşıldığı anlaşılacaktır. Taberî (ö. 310/923) ilgili ayetlerin Hz. Muhammed'in Kureyşli müşrikler tarafından çektiği eziyetlere bir teselli olarak nazil olduğunu dile getirmektedir. Nitekim Hz. Musa da benzer sıkıntılara maruz kalmış ama Allah daha sonra onu zalimlere karşı yüceltmıştır. Firavun ve ortaklarını ise kötülükle kuşatmıştır. Eğer Mekke halkı bu direnişlerine devam ederlerse benzer akıbet onları de beklemektedir. Böylece bu ayetler aynı zamanda inananlar için bir müjde rolünü taşımaktadır.⁴⁴

Mekkî b. Ebû Tâlib, yukarıda geçen ayetlerden hareketle Hz. Musa'nın risâleti ile Hz. Muhammed'in risâleti arasında sıkı bir irtibat kurmaktadır. Mekkî b. Ebû Tâlib'in yorumlarına göre Hz. Musa'nın başına gelen eziyet ve sıkıntılar Hz. Muhammed'e gelmemiştir. Buna rağmen Hz. Musa bütün zorluklara göğüs germiş ve sabretmiştir. O

⁴² Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 14/13-14.

⁴³ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Mü'min Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/558-559.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/306. Ayrıca bkz: Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 17/48; Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998), 5/55.

zaman, Hz. Muhammed'e düşen aynı sabrı hatta daha fazlasını göstermektir. Nitekim Mekki b. Ebû Tâlib'e göre Hz. Muhammed, diğer peygamberlerden daha üstündür. Sonuç olarak Hz. Musa'nın akıbetinin hayır olduğu gibi Hz. Muhammed'in de akıbeti hayır olacaktır.⁴⁵

İbn Atıyye söz konusu ayetlerin yorumunda iki peygamber arasında ilişki kuran müfessirlere dendir. İbn Atıyye ilgili ayetlerde Hz. Muhammed için bir teselli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca inananlar için mücadele ve sabrın neticesinde ilahi bir zafer ve yardım müjdesi olduğunu dile getirmektedir. Ona göre ayetlerde inanmayan Mekkeli halk için bir tehdit vardır. Nitekim Allah nasıl Hz. Musa'nın kavmini helak edebilmişse aynı hüsrana Hz. Muhammed'e karşı gelenleri de uğratabilir.⁴⁶

Taberî Mü'min 40/53. ayetin yorumunda iki peygamber arasında ortak noktalara dikkat çekerek ayetin iniş hikmetlerini dile getirmektedir. Hz. Muhammed halkının yalanlamasına çok üzülür ve kendisini helak edercesine hüzünlenirdi. İşte tam da bu sırada Allah onu ve inananları teselli etmek için ilgili ayetleri indirmiş ve onların yüreklerine su serpmişti.⁴⁷

Eş'arî âlimi Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ilk önce Hz. Musa ve risâleti döneminde yaşanan üç meseleye değinmektedir. Daha sonra da "bütün bunlar Hz. Muhammed'in halkının eziyetine karşı sabretmesi gerektiği ve onu teselli içindir" cümleleriyle iki büyük peygamber arasında irtibat kurmaktadır.⁴⁸

Fahreddin er-Râzî'nin yorumlarına yakın manayı Ahmet Mustafa Merâgî'nin (1883-1952) tefsirinde görmek mümkündür. Allah, ilahi vahye karşı çıkanların tutumlarını eleştirerek Hz. Muhammed'i teselli etmekte; kavminin reva gördüğü her türlü eza ve cefaya sabırlı olmanın gerekliliğini hatırlatmaktadır. Sünnetullah gereği, durum ne olursa olsun, Allah elçilerine hem bu dünyada hem de ahirette yardım edecektir.⁴⁹

Firavun Hz. Musa'nın kavmini en şiddetli eziyetlere maruz bırakmıştır. Erkek çocukları ölüme terk etmek geriye kalanları ise köle olarak çalıştırmak, insanlık tarihinde benzer örneği görülmemiş bir tarihi gerçekliktir. Hz. Musa muhataplarına ilahî emri ulaştırmak için pek çok zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hz. Muhammed ve O'na tabi olanlar da risâletinin ilk yıllarında Mekke halkı tarafından çeşitli şiddetlere maruz bırakılmışlardır. Mekke halkı sosyal statüleri zayıf olanları öldürmüş, öldürmeye ve

⁴⁵ Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidaye ila buluğî'n-nihaye*, 9/6419.

⁴⁶ İbn Atıyye, *Muharrerü'l-veciz*, 4/554. Ayrıca bkz: Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîr*; İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, 24/122; Ebû Ali el-Fadl b. Hasan Et-Tabersî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l kur'ân* (Beyrut Dâru'l-Ulûm, 2005), 8/329 vd.; Nizâmeddin en-Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 6/31 vd.

⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/344.

⁴⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 27/76 vd.

⁴⁹ Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*, 24/81 vd. Ayrıca bkz: İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*.

işkence etmeye cüret edemedikleri inananlara ise sözlü ve fiili tasallutlarda bulunmuşlardır.

Her iki peygamber de muhataplarının yüzyıllarca süregelen din algılarını değiştirmek için mücadele etmiştir. Her iki peygambere de kavminden destek verenler olmuştur. Nasıl ki Hz. Musa'nın döneminde imanını haykıranların yanında, imanını gizleyerek Hz. Musa'ya ve davasına sahip çıkanlar olduğu gibi, aynı şekilde Hz. Muhammed döneminde de Ebu Bekir (r.a.) gibi imanını gizlemeden açıkça destek veren veya imanını gizleyerek gizlice destek veren Abbas gibi kişiler olmuştur.⁵⁰

Konumuzla ilişkili diğer bir sûre ise Hac sûresidir. Hac sûresinin Mekkî veya Medenî oluşu hakkında ihtilaf bulunmakla beraber içerdiği konular, sûrenin fasılları, konuları ele alış tarzı ve muhtevası Mekkî olduğunu desteklemektedir.⁵¹

Sûrede farklı konular ele alınmakla beraber, Müslümanlara Mekke halkının verdiği eziyet ve sıkıntılar karşısında, artık mücadele etme hakkı da verilmektedir. Bilindiği gibi Müslümanlar bu izni uzun zamandan beri beklemekteydiler. Nihayet mücadele izni verildiğine göre anlaşılmaktadır ki yapılan eziyetler ve işkenceler doruğa ulaşmıştır. Bu izinle beraber sûrede Müslümanlardan önce yaşamış peygamberler ve kavimleri ibret olmaları açısından dile getirilmektedir. Bu peygamberler arasında Hz. Musa da yer almaktadır. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Mekkeli müşriklerin inananlara zulüm ettiklerini belirterek Hac sûresi 22/39. ayetin yorumuna başlamaktadır. Devamında ise inananların sadece "Bizim Rabbimiz Allah'tır!" dediklerinden dolayı öz vatanlarından çıkarıldıklarını beyan etmektedir. Nitekim İslamiyet'in ilk yıllarında müşrikler gücü yettiklerine bilfiil eziyet ediyor, gücü yetmediklerine de dil uzatıyorlardı. Bütün bunların neticesinde inananlar diyarlarından uzak yerlere hicret etmek zorunda kalıyorlardı.⁵² Mukâtil b. Süleymân, Hac 22/44. ayetinde Hz. Muhammed'in tıpkı Hz. Musa gibi doğduğu kavminden geldiğini söyleyerek ortak noktalarına vurgu yapmaktadır. Bütün bu açıklamalardan sonra Mukâtil b. Süleymân Hac 22/42. ayetin Hz. Muhammed'i ve ona tabi olanları teskin ve teselli için nazil olduğunu belirtmektedir.⁵³

Taberî (ö. 310/923), Hac 22/42-44. ayetlerin yorumunda Allah'ın Hz. Muhammed'i teselli etmek ve sabra teşvik etmek amacıyla bu ayeti indirdiğini dile getirmektedir. Allah önceki peygamberler ve kavimlerinden örnek vererek inananları müjdelemekte, inanmayanları da tehdit etmektedir. Taberî söz konusu ayetleri yorumlarken özellikle Hz. Musa'nın durumuna dikkatlerimizi çekmektedir. Ayette "وقوم موسى/ve Musa'nın kavmi (yalanlamışlardı)" yerine "وَكَذَّبَ مُوسَى/Musa da yalanlanmıştı" olarak geçmesinin

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ay, *Kur'an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak*, 264-273.

⁵¹ Emin Işık, "Hac Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/420-421.

⁵² Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebir* (Beyrut: Müessesetü't-Tarihî'l-Arabî, 2002), 3/129. Ayrıca bkz: Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrâhim Besyûnî (Mısır: b.y., 2000), 2/550; Ebü'l-Muzaffer Es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 3/443.

⁵³ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 3/130.

gerekçesini ise iki farklı şekilde yorumlamaktadır. Birinci yaklaşıma göre Hz. Musa'yı kavmi yalanlamadı, bilakis onu yalanlayan Firavun ve ona tabi olan Kıptilerdi. Diğer bir yoruma göre ise Hz. Musa onların (Kıptilerin) içinde doğmuştur tıpkı Hz. Muhammed'in Mekkelilerin içinde doğduğu gibi.⁵⁴

Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan müfessir Zemahşerî (ö. 538/1144) de ilgili ayetler grubunun Hz. Muhammed'i teselli ederek peygamberler arasında sadece onun yalanlanmadığını, ondan önceki peygamberlerin de benzer duruma duçar kaldıklarını dile getirdiğini belirtmektedir.⁵⁵

Beyzâvî'nin (ö.685/1286) yorumları⁵⁶ Zemahşerî'nin *Keşşâf*'inde belirttiği yorumlardan pek farklı değildir. İbn Âdil (VIII./XIV. y.y.) de Hac sûresi 22/39-48. ayetleri özetleyerek yorumlarında⁵⁷ Hz. Muhammed'in ilgili ayetlerden ders çıkarması gerektiğini beyan etmektedir. Şevkânî (ö. 1250/1834) Hac 22/42. ayetin Hz. Muhammed için hem bir teselli hem de bir vaat olduğunu beyan etmektedir.⁵⁸

3. Atalarının Dininden Kendilerini Döndürmeye Çalışmakla İtham Edilmesi

Kuran-ı Kerim, Zuhuf sûresi 43/23. ayetinde peygamberlerin getirdiklerine inanmak istemeyip karşı çıkanların en önemli argümanlarından birisinin elçiye karşı mevcut hallerini savunup atalarının dinlerine sahip çıkmak arzusu içerisinde olduklarını söylemektedir.

*"İşte böyle, biz senden önce hiçbir memlekete bir uyarıcı göndermedik ki, oranın şımarık zenginleri, "Şüphesiz ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz" demiş olmasınlar."*⁵⁹

Kuşkusuz Hz. Muhammed'in muarızları da aynı söylemin arkasına sığınmıştır:

*"Çirkin bir iş işledikleri vakit, "Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"*⁶⁰

*"Kendilerine, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman, "Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız" derler. Şeytan, kendilerini cehennem azabına çağırıyor olsa da mı?"*⁶¹

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 16/588.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 4/200.

⁵⁶ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 4/73. Ayrıca bkz: Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd En-Nesefî, *Medariku't-tenzîl ve hakaiku't-te'vîl*, thk: Yusuf Ali Bedivi (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2/443 vd.; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1955), 2/58 vd.; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, 3/259.

⁵⁷ İbn Âdil, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, 14/98 vd.

⁵⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 3/624.

⁵⁹ ez-Zuhuf 43/23; Yûnus 10/78; el-Enbiyâ 21/53-54; eş-Şuarâ 26/74-75.

⁶⁰ el-A'râf 7/28.

⁶¹ Lokman 31/21.

Benzer durumun Hz. Musa için de vuku bulduğunu söylemek mümkündür:

"Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Sen (sihirbazları cezalandıracaksın da) Mûsâ'yı ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarsınlar, seni ve ilâhlarını terk etsinler diye bırakacak mısın?" Firavun, "Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz?" dedi.⁶²

"Mûsâ, onlara delillerimizi apaçık olarak getirince onlar, "Bu, ancak uydurulmuş bir sihirdir. Biz geçmiş atalarımızın zamanında böyle bir şeyin varlığını duymadık" dediler."⁶³

Yukarıdaki ayetin geçtiği sûre A'raf sûresidir. Bu sûre Mekke'de 39. sırada nazil olmuştur. Sûre, vahyin önemine vurgu yaparak başlamaktadır. Söz konusu sûrede, insanların ibret alabilmeleri için geçmiş kavimlerden ve ilahi vahye olan tutumlarından örnekler verilmektedir. A'raf sûresinin 7/100-157. ayetlerinde Hz. Musa ve kavminin kıssası yer almaktadır. Birçok müfessirin, bu ayetleri yorumlarken Hz. Muhammed ve çağdaşları arasında irtibat kurmaya çalıştıklarını görmekteyiz.

Müfessir ve fakih Mâtürîdî (ö. 333/944), A'raf 7/103. ayetin *"Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu?"* bölümündeki yorumlarında hitabın Hz. Muhammed'e yöneltilmesinin iki sebebi olduğundan bahsetmektedir:

a. İlk ihtimale göre söz konusu olan ifade Hz. Muhammed'i teselli etmek için nazil olmuştur. Nitekim Hz. Muhammed ve ashabı Mekke'de ayetin nazil olduğu ilk yıllarda inkârcılar tarafından işkence görmekteydiler. Farklı sıkıntılara maruz kalanları teselli amacıyla Hz. Musa'nın kavminden benzer bir durum dile getirilmiş ve yapılan eziyetlere tahammül edebilme noktasında onlara moral verilmiştir.

b. Diğer bir ihtimale göre inananlara eziyet edenler için bir uyarıdır. Nitekim daha önce de, Hz. Musa döneminde olduğu gibi benzer tutumu sergileyenler, kötü sonuçlara katlanmak zorunda kalacaklardır. Bundan dolayı Mekkeliler mevcut tutumlarından vazgeçmezlerse aynı kötü akıbetle karşılaşacaklardır.⁶⁴

Reşîd Rızâ (1865-1935) incelediğimiz A'raf 7/103. ayetin yorumunda farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Ayette geçen *"Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu?"* kısmının yorumunda Reşîd Rızâ, A'raf 7/103-112. ayetler grubunda yer alan kıssanın zikrediliş sebebini; güçlü olanın her zaman galip gelemeyeceğinin vurgulanması ile açıklamaktadır. Ayrıca o, Hz. Musa'nın Kur'an'ın birçok yerinde zikredilmesinin sebebini, diğer peygamberlere nazaran Hz. Musa'nın risâletinin Hz. Muhammed'in risâletiyle ortak

⁶² el-A'râf 7/127.

⁶³ el-Kasas 28/36.

⁶⁴ Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilatu ehli's-sünne* (Risale: Beyrut 2004), 1/267. Benzer görüşler için bkz: Ebû Muhammed İbn Atıyye el-Endelüsî, *Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-kitabi'l-aziz* (Beyrut: Daru'l-İlmiyye, 2001), 2/435; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 4/355; Ebû Zeyd es-Seâlibî, *el-Ce'âhirü'l-hisân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İh'yâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 3/61; Ahmet Mustafa Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî* (Kahire: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 9/23; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs* (Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiy, 1964), 2/440.

noktalarının daha çok olmasında bağlamaktadır. İki peygamber arasındaki ortak noktaları ise “dini ve dünyevi şeriatın/kanunun verilmesi” ve “büyük bir medeniyet ve mülke/iktidara sahip olan bir ümmetin var olması” şeklinde özetlemektedir.⁶⁵

Burada açıkça görüldüğü gibi Hz. Musa ile ilgili ayetlerin yer almasının gerekçesi Hz. Muhammed’in ve ona tabi olanların gönlünü alma, onları teselli etme ve moral vermedir. Ayrıca Reşid Rızâ’nın da vurguladığı gibi her zaman güçlü olan galip gelecek değildir. Nitekim ayetlerde verilen örneklerden açıkça anlaşılacağı üzere, Allah her zaman haklı olanın yanındadır ve O’nun yardımı mutlaka er ya da geç inananlara ulaşacaktır. Böylece A’raf sûresi 7/100-157. ayetlerde beyan edilen Hz. Musa ve köle statüsünde olan kavmi o günkü şartlara göre Firavun’a karşı gelmeleri hayal bile edilemezken Allah’ın desteğiyle uzun zamandan beri onlara uygulanan zulüm son bulmuştur. Benzer durum Mekke dönemindeki müminler için de geçerlidir. Her ne kadar Hz. Muhammed ve çevresindeki üç beş inanan kişi - ki bunlar genelde köleler ve bir güce sahip olmayan insanlardır - Allah’ın yardımıyla galip geleceklerdir. Dolayısıyla bu kıssaya muhatap olan son peygamber ve ona gönülden bağlanan inananlar, Allah tarafından dolaylı olarak desteklenmişlerdir.

4. Delilik ve Kâhinlikle İtham Edilmesi

Kuran’da Hz. Muhammed’e yukarıda zikredilen suçlamaların yanında şair, kâhin ve deli ithamlarının da yöneltildiğini görmekteyiz. Saffat sûresi 37/36. ayette Hz. Muhammed’e “deli” ve “şair” suçlamasının yapıldığını görmekteyiz:

“Biz, deli bir şair için ilâhlarımızı mı terk edeceğiz?” diyorlardı.

Duhan sûresi 44/14. ayette de Rabbimiz bize Hz. Muhammed’e deli yaftası vurulduğunu söylemektedir.

“Sonra ondan yüz çevirdiler ve “Bu bir öğretilmiş, bu bir deli!” dediler.”

Tur sûresi 52/29. ayette ise Rabbimiz Resûlü’nün ne bir kâhin ne de bir deli olduğunu şöyle bildiriyor:

(Ey Muhammed!) O hâlde, sen öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde, sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli.

Kerim kitabımız benzer bir yaftalamanın Zariyat sûresi 51/39. ayette Firavun’a gönderilen Hz. Musa’ya yapıldığını bize haber vermektedir.

“O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi ve “Bu bir büyücü veya delidir” dedi.”

Sâffât sûresi Mekke’de 56. sırada nazil olmuştur. Bu sûre iki ana konuyu içermektedir: Tevhit ve ahiret inancı. Mekke’de nazil olmaya başlayan Son Çağrı’dan o

⁶⁵ Muhammed Abduh - Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947), 9/37. Benzer görüşler için bkz: Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnûsî, 1984), 9/34.

günkü muhataplarının istifade edebilmeleri için Sâffât sûresi geçmiş halk ve topluluklardan haber vermektedir. Bu yöntem bir yandan inanmayanlar için bir uyarı, diğer taraftan ise çeşitli zorluklarla mücadele etmek zorunda kalan Hz. Muhammed ve O'na tabi olanlar için bir teselli ve moraldir.⁶⁶

Sûrenin içeriğinden anlaşılmaktadır ki artık Mekke halkı gittikçe son vahyin taraftarlarının artması ile artık Hz. Muhammed'i bir peygamber olarak kabul etmek zorunda kalmışlardır. Fakat O'nu Allah'ın elçisi olarak kabul etmek yerine alay etme yolunu tercih etmişlerdir. Allah da bu tutumlarının karşılığında onları şiddetli bir şekilde tehdit etmiştir. Sûrenin sahip olduğu bu üslup ve içerdiği konular dikkate alındığında Mekke'nin sonlarına doğru nazil olduğunu söylenebilir.⁶⁷

Bikâî (ö. 885/1480), Sâffât sûresi 37/114-122. ayetlerin ilahi yardımdan ümitlerini kesmek üzere olan müminler ve Hz. Muhammed için bir teselli ve ümit kaynağı olduğunu beyan etmektedir. Böylece Bikâî, Hz. Musa döneminde zulme uğrayan inanlarla Hz. Muhammed dönemindeki mazlum müminler arasında karşılaştırma yapmaktadır. Onun beyanına göre Hz. Musa'nın kavmi kat kat daha şiddetli azaba ve eziyete duçar olmuşlardır. Allah, mezkûr ayetlerde Hz. Musa'yı ve kavmini, Firavun'un zulmünden kurtardığını dile getirerek Mekkeli müşrikleri uyarmaktadır. Her ne kadar Mekkeli müşrikler inananların galip gelebileceklerine inanmasalar ve onların zaferi elde edebileceklerini uzak görseler de Allah'ın yardımıyla zafer ihlaslı kullardan yana olacaktır.⁶⁸

Bikâî'nin dışında Sâffât sûresi 37/114-122. ayetlerinin yorumunda Hz. Musa ile Hz. Muhammed arasında herhangi bir ilişkiye ve ortak noktalarına dikkat çeken bir müfessire rastlamadık.

5. Öldürülmek ve Sürgün Edilmek İstenmesi

Hz. Peygamberin "Ey Mekke! Sen Allah katında yeryüzünün en hayırlı ve bana en sevimli yerisin. Eğer çıkmak zorunda bırakılmasaydım senden ayrılmazdım."⁶⁹ diyerek sevgisini dile getirdiği, doğduğu ve büyüdüğü şehirden onu çıkarmak veya öldürmek için müşriklerin nasıl planlar yaptığını Allah Teâlâ Enfâl ve İsrâ sûrelerinde şöyle haber vermektedir:

*"Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır."*⁷⁰

⁶⁶ Bekir Topaloğlu, "Sâffât Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/465-466.

⁶⁷ Topaloğlu, "Sâffât Sûresi", 35/465-466.

⁶⁸ Bikâî, *Nazmî'd-dürrer*, 16/280 vd.

⁶⁹ İbn-i Mâce 2/1037 (Hadis no: 3108).

⁷⁰ el-Enfâl 8/30.

“Seni o yerden (Mekke’den) sürüp çıkarmak için neredeyse seni sıkıştıracaklardı. Bunu yapabilselerdi, senin ardından orada pek az kalırlardı.”⁷¹

İnkâr edenlerin aynı tavrı kendi peygamberlerine karşı da takındıklarını Rabbimiz İbrahim sûresi 14/13. ayette dikkatimize sunmaktadır.

“İnkâr edenler, peygamberlerine; “Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize dönersiniz” dediler. Rableri de onlara şöyle vahyetti: “Biz zalimleri mutlaka yok edeceğiz.”⁷²

Kendilerini dalalet bataklığından, ahlaki yoksunluktan ve karanlıklardan kurtarıp aydınlığa çıkarmak üzere gönderilen Hz. Musa da Firavun ve avaneleri tarafından benzer bir tutumla karşılaşmış ve ölümle tehdit edilmiştir. Bu durum Kasas sûresi 40/25, 26. ayetlerde şu şekilde anlatılmaktadır:

“Mûsâ onlara tarafımızdan gerçeği getirince, “Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın” dediler. Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşa çıkmıştır. Firavun dedi ki: “Bırakın beni, Mûsâ’yı öldüreyim. (Faydası olacaksa) Rabbini yardıma çağırın! Çünkü ben onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum.”⁷³

Hz. Musa ile Hz. Muhammed arasındaki benzerlikleri ortaya koyan sûrelerden birisi de Tâhâ sûresidir. Çünkü bu sûrede Hz. Musa sihirbazlık ve kendilerini yurtlarından çıkarmak isteyen kişi olarak itham edilmektedir.⁷⁴ Yine bu sûrede Hz. Musa teselli edilip ilahi yardım ile müjdelenmekte⁷⁵ ve Musa Peygamber Tura gidince Samiri’nin kavmini saptırması sonucu buzağıya tapmaları ve Hz. Musa’nın onlara kızmasından bahsedilmektedir.⁷⁶

Tâhâ sûresinin ilk ayetlerinde yer yer Hz. Musa ile Hz. Muhammed’in risâleti karşılaştırılmaktadır. Karşılaştırmalar dikkatlice incelendiğinde ilgili ayetler grubu hem Hz. Muhammed’in risâletinde izlemesi gereken bazı prensipleri içermekte hem de onun zorlukların üstesinden gelebilmesi için bir moral-motivasyon kaynağı oluşturmaktadır.

Bilindiği gibi risâletin ilk yıllarında henüz Müslümanların sayısı oldukça az olduğundan inanmayanların zulmüne mukavemet gösterecek güçleri yoktu. Mekke Müşrikler tarafından eziyetler artınca, risâletin 6.yılında Hz. Muhammed’in tavsiyesi üzerine 17 kişilik bir grup Habeşistan’a hicret etmişlerdi. Bir sene sonra yüz kişi civarında bir grup Müslüman Habeşistan’a hicret etmek zorunda kalmıştır. Tâhâ sûresi bu sıkıntılı yıllarda nazil olmuştur.⁷⁷ Böylece Allah-ü Teâlâ’nın toplumun inanmayan kesimi

⁷¹ el-İsrâ 17/76. Ayrıca bkz. el-Mümtehine 60/1; el-Haşr 59/8.

⁷² İbrahim 14/13.

⁷³ el-Mü’min 40/25-26

⁷⁴ Tâhâ 20/57.

⁷⁵ Tâhâ 20/77.

⁷⁶ Tâhâ 20/86.

⁷⁷ Bikâi, *Nazmü’l-dürer*, 12/441. Ayrıca bkz: Levent Öztürk, “Etiyopya (II. Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/492-496.

tarafından her türlü eza ve cefa gören Hz. Muhammed'i ve inananları teselli etmek için bu ayetler grubunu (1-104) indirdiğini görmekteyiz. Aynı şekilde Hz. Muhammed'den, Hz. Musa'nın sıkıntılara karşı gösterdiği övgüye layık duruşunun, Allah'a olan itaat ve teslimiyetinin örnek alınması da istenmektedir.⁷⁸

Tâhâ sûresi Mekke döneminin ortalarına doğru Meryem sûresinden sonra Ömer b. Hattâb'ın Müslüman olmasından önce inmiştir. Mushaf'taki tertip sırası yirmidir. İniş tarihine göre ise 45. sûredir.⁷⁹ Sürenin inzali, nüzul zamanı dikkate alındığında Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara yapılan eziyetlerin arttığı bir döneme denk geldiği anlaşılmaktadır. Tarihi verilerden de bildiğimiz üzere Hz. Muhammed'e karşı yapılan düşmanlık onu öldürme kararı almaya kadar varmıştır ve bu görev henüz İslamiyet'i kabul etmemiş olan Ömer b. Hattâb'a verilmiştir.

Bikâî (ö. 885/1480) ilgili ayetleri yorumlarken yukarıda genel olarak belirtmeye çalıştığımız hususları zikretmektedir.⁸⁰ Daha sonra Hz. Musa'nın ve Hz. Muhammed'in sürgüne maruz kalmalarına da dikkatleri çekmektedir. Nasıl ki Allah, Hz. Musa'yı ana vatanından korku içerisinde kaçmak zorunda kaldıktan sonra tekrar o topraklarda şeref sahibi kılmışsa, aynı şekilde Hz. Muhammed'i de şereflendirecektir. Böylece Hz. Muhammed'i memleketinden zorla sürgün edenlere ve ona dil uzatanlara üstün kılacaktır.⁸¹

Ayrıca Bikâî, hem Hz. Musa'nın hem de Hz. Muhammed'in düşmanlarının helak edilmesinden, fakirlikten sonra feraha ulaşılmasından, düşmanın elinden mucizevi bir şekilde kurtulmasından bahsettikten sonra şunları dile getirmektedir: "Hz. Musa işlerinin kolaylaştırılması, içinin genişletilmesi ve ailesinden birinin yardımcı yapılması hakkında Allah'a niyaz etmiştir. Allah da ona Harun'u yardımcı olarak göndermiştir. Hz. Muhammed de aynı şekilde dua etmiştir ve 'Allah'ım, iki Ömer'den biriyle bu dini kuvvetlendir' niyazında bulunmuştur. Allah Hz. Musa'ya tebliğinde destek olsun diye Hz. Harun'u, Hz. Muhammed'e ise Hz. Ömer'i vermiştir."⁸²

Risâletin ilk yıllarında çeşitli işkencelere maruz kalan Hz. Muhammed ve O'na tabi olanlar bu ayetlerle teselli bulmuşlardır. Allah inanlara Hz. Musa ve kavminin gösterdiği

⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 16/18. Ayrıca bkz: Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 7/162; Ebû Muhammed Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye* (B.A.E.: Câmiatü's-Şârika, 2008), 7/4616; Seâlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân*, 4/45; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Acibe, *el-Bahriü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* (Kahire: Hasan Abbâs Zekî, 1999), 3/376; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrahman 'Umayr (Dâru'l-Vefa, Beyrut 1994), 3/492. Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 16/164; İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, 16/193; Muhammed Cevâd Muğniyye, *et-Tefsîrü'l-kâşif* (Beyrut: Dâru'l-Envar, ts.), 5/206; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis tertibu's-suver hasebi'n-nüzûl* (Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1964), 3/190.

⁷⁹ Bekir Topaloğlu, "Tâhâ Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/379-380.

⁸⁰ Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 12/271-272.

⁸¹ Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 12/272.

⁸² Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 12/273.

sebatı, sabrı ve Allah'a olan güven ve tevekkülü hatırlatmakta ve aynı yolun izlenmesini istemektedir. Bikâî'nin de beyan ettiği gibi Tâhâ sûresi 1-104. ayetlerinde bildirilen hususların nüzul vasatında yaşanan durumla yakından ilişkisi vardır. Böylece bu ayetleri duyan hâtimü'l-enbiyânın ve güzide ashabının içleri rahatlamıştır. Bu ayetler onları müjdelercesine onlara sevinç dolu haberler sunmaktadır.

Hz. Musa ile Hz. Muhammed'in risâlet süreçlerinin benzerliğinin anlatıldığı sûrelerden birisi de Nâziât sûresidir. Nâziât sûresi Mekke döneminin sonlarına doğru 81. sırada nazil olmuştur.⁸³ Sûrenin ana konusu kıyametin mutlaka vuku bulacağıdır. Nâziât sûresinin 15-26. ayetlerinde Musa aleyhisselâm ve ona karşı gelen Firavun yer almaktadır. Firavun'un "Ben sizin en yüce rabbinizim" sözleriyle ilahi davete karşı gelmesi ile ilahi gazabı hak etmiştir ve dünyada ve ahirette ibretlik cezaya çarptırılmıştır.

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) söz konusu ayetlerle ilgili birkaç durumun dile getirilmesi gerekliliğini beyan etmekte ve Nâziât 79/15-26. ayetlerinde yer alan kıssanın tekrar zikredilmesinin önemli gerekçelerine vurgu yapmaktadır. Hz. Muhammed'in ilahi vahyi tebliğ ettiği Mekke halkı tekrar dirilmeyi bir türlü kabullenemiyorlardı. Mahşeri inkâr etmekle beraber "(ve) ilave ediyorlar: Öyleyse bu, zararlı bir dönüş olur!" sözleriyle Hz. Muhammed'i ve getirdiği vahyi hafife alıyorlardı. İşte tam bu aşamada Hz. Muhammed'i teselli etmek için Hz. Musa'nın kıssasına yer verilmektedir. Nitekim Hz. Musa da Firavun'u ve çevresindeki azgınları tevhide davet ederken birçok zorluklara maruz kalmıştır. Diğer önemli bir husus ise Hz. Musa'ya karşı gelen Firavun Mekkeli müşriklerden daha güçlü bir pozisyona sahipti. Buna rağmen Mekkeli müşrikler ilahi vahye karşı gelmede ısrarcı olunca ilahi tehdit geç kalmamıştır "bunun üzerine Allah onu yakalayıp hesaba çekti (ve bunu) hem bu dünyada hem de öteki dünyada uyarıcı bir örnek yaptı". İnkârlarında ısrar ederlerse aynı akıbet kaçınılmaz olacaktır.⁸⁴ Hanbelî âlimi İbn Âdil de ilgili ayetlerin yorumunda bu ayetin Hz. Muhammed için bir teselli, Mekkeli müşrikler için de bir tehdit olduğunu belirtmektedir.⁸⁵

Tekrar dirilmeyi reddeden Firavun'a ve çevresindeki inkârcılara tekrar dirilişi hatırlatan mucizeler gösteren Allah merhametinden dolayı inanmayanları hemen cezalandırmamaktadır. Bilakis inanmaları için gereken bütün imkân ve fırsatları sumaktadır. Bikâî'nin yorumuna göre bütün bunların zikredilmesinin ana gerekçesi Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed'e "(tekrar dirilişe) bir kanıt var mı?" sorusuna cevap vermektir.⁸⁶ Mekkeli müşrikler davranışlarını bir daha düşünmelidirler. Nitekim onlardan

⁸³ Farklı görüşler için bkz: *Ay, Kur'an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak*, 163.

⁸⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/39. Ayrıca bkz: Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân*.

⁸⁵ Ömer b. Nûriddin Alî İbn Âdil, *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 20/135.

⁸⁶ Kur'an öldükten sonra dirilmeye göklerin ve yerin yaratılışı üzerinden deliller sunar. Özellikle Havamim sûrelerinde göklerin ve yerin yaratılışıyla ilgili ayetlerin peş peşe incelenmesi bu konuyu açıkça gözler önüne

önce daha güçlü ve nüfusu daha çok olan Firavun ve tebaası ısrarla Allah'a karşı gelmelerinden dolayı kaçınılmaz bir helake maruz kalmışlardır.⁸⁷

Ebüsüüd Efendi (ö. 982/1574) de ilgili ayetlerin Hz. Muhammed'in karşılaştığı zorluklara karşı bir teselli olduğunu beyan etmektedir. Ayetler, Hz. Muhammed'in risâletini yalanlayanlar için bir tehdit ve Hz. Muhammed'i teselli etmek için nazil olmuştur. Nitekim Mekkeli müşriklerin de çok duydukları Hz. Musa'ya karşı gelenlerin akıbeti, daha güçlü ve daha otorite olmalarına rağmen, hüsrân olmuştur. Eğer Mekkeliler akıllarını başlarına almazlarsa aynı sonuç kaçınılmaz olacaktır.⁸⁸

Ahmet Mustafa Merâgî de diğer müfessirler gibi Hz. Musa'nın yaşadıklarıyla Hz. Muhammed'in yaşadıklarının ortak noktalarına dikkatlerimizi çekmektedir. Elbette Hz. Muhammed karşılaştığı sıkıntılara ve bütün zorluklara göğüs germiştir. Fakat her şeye rağmen maruz kaldığı zorluklar üzüntüsüne neden olmuştur. Bundan dolayı Allah Hz. Musa'nın da benzer ve hatta daha fazlasına maruz kaldığını hatırlatmaktadır. Nitekim Hz. Musa'ya karşı gelen Firavun ilahlığını ileri sürmüş çok azılı bir inkârcıydı. Onun bu kadar güçlü olması belalardan kurtulabilmesine mani olamamıştır. Eğer Mekkelî müşrikler tutumlarından vazgeçmezlerse Firavun ve inkârcı çevresinin akıbeti onları da beklemektedir. Merâgî, Nâziât 79/15. ayetin tefsirinin sonunda "o zaman Ey Muhammed, sen de Musa'nın izlediği yöntemi izle ve onun yoluna uy! Nitekim bu, kurtuluşa ve zafere ermen için en uygun olandır" şeklindeki yorumuna yer vermektedir.⁸⁹

Nâziât 79/15-26. ayetlerin yorumunda en iyi ilişkiyi belki de İbn Âşûr kurmaktadır. Tekrar dirilmeyi reddeden Mekkelî müşrikler için dirilmenin hak olduğu bu sûrede örneklerle delillendirilmektedir. Daha sonra Allah, müşriklerin Allah'a ve elçilerine olan isyankârlığını, Firavun ve kavminin isyankârlığına; Hz. Muhammed'in ve kavminin durumunu da Hz. Musa ve Firavun'un durumuna benzetmiştir. Bütün bunlar Hz. Muhammed için bir teselli; kavmi için de bir uyarı ve nasihattir.⁹⁰

İlahî buyruğa boyun eğmek istemeyen azgınlar her iki peygamberin döneminde de varlığını sürdürmektedir. Her iki peygamberin döneminde de ilahî vahye karşı gelerek elinden gelenini arkalarına bırakmadıkları anlaşılmaktadır. Hazreti Allah da Hz. Musa hakkındaki kıssaya yer vererek tarihin bir tekerrürden oluştuğunu, insanların ilahî hitaba olan tutumları aynı olduğunu hatırlatarak o zaman akıbetlerinin de aynı olacağını hatırlatmaktadır. Allah bu kıssayla bir bakıma Hz. Muhammed'e ve müminlere

sermektedir. Geniş bilgi için bkz. Sema Çelem, Sakina Önen, "Havamim Sürelerinde Göklerin ve Yerin Yarattılışının Anlatımındaki Tenâsüb" *Turkish Studies*, 2018, 13/2, 295-310.

⁸⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 21/227. Ayrıca bkz: Muînüddin İcî, *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* nşr. Abdulhamid Hendeî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 4/439.

⁸⁸ Ebüsuüd Muhammed, *İrşâdü'l-akli's-selîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 9/98.

⁸⁹ Merâgî, *Tefsîri'l-Merâgî*, 30/26 vd.

⁹⁰ İbn Âşûr, *Tefsîri't-tahrîr ve't-tenvîr*, 30/73. Ayrıca bkz: Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1997), 20/204; Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîri'l-vasîti li'l-Kur'ani'l-kerîm* (Kahire: Risale, 1987), 15/268.

Firavun'ların her zaman var olacağına fakat bu tür Firavun'lar karşısında da mutlaka Musa'ların bulunduğu ve bulunması gerektiğine işaret etmektedir.

İlgili ayetler, Hz. Muhammed'e sadece teselli değil aynı zamanda bir müjde niteliği de taşımaktadır. Hz. Musa ve kavmi, ilahi vahye kulak vermelerinin neticesinde akıbetleri ilahi lütfâ mazhar olmakla son bulduysa, aynı şekilde Hz. Muhammed ve kavmi de ilahi vahye uymaları neticesinde akıbetleri aynı şekilde hayırlı olacaktır. Böylece Hz. Musa ve kavminin kıssası sadece kuru bir bilgi olmaktan ziyade Hz. Muhammed ve müminler için teselli ve moral niteliği taşımaktadır. Nitekim Hicaz halkı Kur'an'da anlatılan kıssaları, Kur'an'ın nüzulünden önce de genel hatlarıyla bilmekteydi. Sonuç olarak, Kur'an'da Hz. Musa hakkındaki anlatımlar ile Hz. Muhammed döneminde yaşanan olayların birbiriyle yakından ilişkili olduğunu ifade edebiliriz.

Sonuç

Araştırmamıza göre, Hz. Musa ve kavmi hakkında Mekke'de nazil olan ayetler, Hz. Muhammed'i ve inananları teselli etmek içindir. Ayrıca önceki kavimlerin hal ve hareketlerinden ibret almalarını da eklememiz mümkündür. Aynı şekilde bu ayetler, Son Çağrı'ya karşı gelenleri uyarmakta; yanlış yolda devam etmeleri durumunda ebedi cezayla cezalandırılacakları da bazen açıkça bazen de imayla bildirilmektedir.

Belirtmek gerekir ki Mekke sûrelerinde zikredilen Hz. Musa ile Hz. Muhammed arasındaki irtibat ve ilişkiyi kurmak zor değildi. Nitekim hemen hemen bütün müfessirler ilgili ayetleri yorumlarken "bu ayet Hz. Muhammed'i teselli etmek için indi" "bu sana ve kavmine yeterli derecede bir tesellidir" veyahut "bu ayet Mekke müşrikleri tehdit etmek için" gibi ifadeleri sık sık görmek mümkündür.

Çalışmamız boyunca Hz. Musa ve kavmi hakkında nazil olan ayetlerin Hz. Muhammed'in ve o günkü muhatapların arasında sıkı bir ilişkinin var olduğunu tespit ettik. Yani nazil olan kıssalar gelişigüzel değil bilakis o günkü gündemde olan sorunlara bir çözüm olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Böylece nazil olan kıssaların bir kısmı zaten daha önce bilinmesiyle beraber o gün yaşananlarla denklik arz ettikleri için muazzam bir etki yarattığını söyleyebiliriz.

Kur'an-ı Kerim'i doğru biçimde anlamak için nüzul dönemine vakıf olmanın önemi ortadadır. Nitekim Asr-ı Saâdet yeterince bilindiği takdirde ayetlerin mahiyeti ve gayesi daha iyi anlaşılacağı müsellemidir. Ayrıca Kur'an'dan önceki vahiylerin bilinmesi de önem arz etmektedir. Çünkü Kur'an, son vahiy olmakla beraber önceki vahiylerden bağımsız değildir. Bu hakikat, bizzat Kur'an'da sıkça vurgulanmaktadır. Çalışmamızın da bu hakikati bir daha ortaya koyduğunu düşünmekteyiz.

Bu ayetler, en etkili bir şekilde Hz. Musa ile Hz. Muhammed arasındaki ortak noktaları ortaya koymaktadır. Mekke sûrelerinde sık sık Hz. Musa ve kavminden örnekler verilmektedir. Bilindiği gibi Hz. Musa halkını tevhide davette çok zorlanmış ve çok büyük

sorunlarla karşılaşmıştır. Fakat bütün bu zorlukların neticesinde Allah'ın yardımı gelmiş, sonunda zafer inananların olmuş, ilahi vahye karşı gelenler ise perişan olmuşlardır. Yüce Allah'ın Kur'an'da anlattığı Hz. Musa kıssalarında bir bakıma Hz. Muhammed de müjdelanmaktadır. Allah, ilgili ayetlerle ona hem moral vermekte hem de Sünnetullah'ın aynı şekilde vuku bulacağına unutulmamasını vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed – Rızâ, Reşîd. *Tefsîrû'l-menâr*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını Siret Bağlamında Okumak; Hz. Musa Kıssası Örneği*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Beyzâvî, Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâri't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
- Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları.
- Çelem Sema, Sakina Önen. "Havamim Sûrelerinde Göklerin ve Yerin Yaratılışının Anlatımındaki Tenâsüb" *Turkish Studies*, 2018, 13/2, 295-310.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû'l-hadîs*. Kahire: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiy, 1964.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Bahrü'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Endelüsî, Ebû Muhammed İbn Atıyye. *Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-kitabi'l-aziz*. Beyrut: Daru'l-İlmiyye, 2001.
- Eyüpoğlu, Osman. "Günümüze Bakan Yönleriyle Peygamber Kıssaları". XI. *Kur'ân Sempozyumu -Kur'ân ve Risâlet-* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 103-120.
- Harman, Ömer Faruk. "Musa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/207-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Acîbe, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Bahrü'l-medîd fi tefsiri'l-Kur'âni'l-mecîd*. Kahire: Hasan Abbâs Zekî, 1999.
- İbn Âdil, Ömer b. Nûriddîn Alî. *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*. thk. Heyet. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnüsî, 1984.

- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1955.
- İcî, Muînüddin. *Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Abdulhamid Hendevî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Kara, Mustafa. "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz". *İslâmî İlimler Dergisi* 9 (9/1) (2014), 69-102.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Riyad: Daru Âlemü'l-Kütüb, 2003.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrâhim Besyûnî. Mısır: b.y., 2000.
- Kutub, Seyyid. *Fî zulâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü's-şurûk, 2003.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Te'vilatu ehli's-sünne*. Risale: Beyrut 2004.
- Mazharî, Senâullah Pânîpetî. *Tefsîrü'l-Mazharî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2004.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye*. B.A.E.: Câmiatü's-Şârika, 2008.
- Merâgî, Ahmet Mustafa. *Tefsîrü'l-Merâgî*. Kahire: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. *et-Tefsîrü'l-kâşif*. Beyrut: Dâru'l-Envar, ts.
- Muhammed, Ebüssuûd. *İrşâdü'l-akli's-selîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mukâtil b. Süleymân. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. Beyrut: Müessesetü't-Tarihi'l-Arabî, 2002.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medariku't-tenzil ve hakaiku't-te'vil*. thk: Yusuf Ali Bedivi. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Nisâbüri, Nizâmeddin. *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Öztürk, Levent. "Etiyopya (II. Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Seâlibî, Ebû Zeyd, *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İh'yâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys. *Bahru'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevelli. *Tefsîrü's-Şa'râvî*. Kahire: Darul-Ahbarul-Yevm, 1991.

- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrahman 'Umayr. Dâru'l-Vefa, Beyrut 1994.
- Şinkîti, Muhammed Emîn. *Advai'l-Beyan fi İzahî'l-Kur'an bi'l-Kur'an*. Mekke: Dar Alemul Fevaid, h.1426.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hıcr, 2001.
- Tabersî, Ebû Alî el-Fadl b. Hasan. *Mecmeu'l-beyân fi tefsîri'l kur'ân*. Beyrut Dâru'l-Ulûm, 2005.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrû'l-vasît li'l-Kur'ani'l-kerîm*. Kahire: Risale, 1987.
- Topaloğlu, Bekir. "Sâffât Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/465-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Topaloğlu, Bekir. "Şuarâ Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. "Tâhâ Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Topaloğlu, Bekir. "Zuhuf Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/504-505. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen. *et-Tibyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Ünsal, Fatıma. "Nüzul-Sîret İlişkisi Bağlamında Tâhâ Sûresi'nin Temel Vurguları". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi*, 1/1 (Aralık 2018), 105-129.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Kasas Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Mü'min Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/558-559. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yazıcı, Elif. *Yemenle İlgili Kur'an Kıssaları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.